

АСИМ ПЕЦО
(Београд)

ИМЕНИЦЕ НА -ЕЖ У НАШЕМ ЈЕЗИКУ (поријекло, значење и акценат)

У раду се указује на категорију именица које се у српском језику завршавају гласовном скупином *-еж*. Међу тим ријечима највише је изведених именица, било да имају у основи именицу, било придјев или глагол. Најбројније су оне које се изводе од глагола, типа *бодеж* (бости), *вареж* (варити), *спавеж* (спавати). Ту се указује и на значење и акценат ових именица.

I

Лексички фонд једнога језика обично се даје у рјечницима тога језика, било да су у питању једнојезични или вишејезични рјечници. А све ријечи у тим рјечницима сврстане су, по правилу, или по азбучном (*a, б, в, г, д*) или по абecedном реду (*a, b, c, ч, ц, d*), што зависи од принципа којих се придржава аутор рјечника. Колико ће неки од тих рјечника садржавати ријечи, одредница, зависи, опет, од различитих критерија од којих се полази при састављању рјечника. Тако, на примјер, Вуков Српски рјечник из 1818. има 26.270 одредница. Друго издање тога рјечника, из 1852, има скоро два пута више одредница (према једним подацима ту имамо 40.000 одредница, други тај број знатно увећавају, на 47.500); рјечник нашега језика који је издала Југославенска академија знаности и умјетности (RJAZU) садржи „око 250.000 лексичких јединица“, а према неким предрачунима, Речник српско-хрватског књижевног и народног језика који издаје Српска академија наука и уметности (САНУ), могао би имати око 400.000 лексичких јединица.¹ Наравно, ниједан од ових рјечника не даје укупни лексички фонд нашега језика. То, уосталом, није могуће ни постићи: ријечи настају, живе и „умиру“, престају да се употребљавају. Да је то тачно довољно је да отворимо Вуков рјечник, онај из 1852. Ту ћемо наићи на већи број ријечи које ми не употребљавамо и чије нам је значење непознато. То врједи и за све друге рјечнике. Поготово оне који нам нуде лексички фонд из старијих времена. Али, исто тако, у тим рјечницима ми нећемо наићи многе ријечи које су

¹ Исп. код мене: Турцизми у Вуковим рјечницима, Вук Караџић, Београд 1987, стр. 9-10, као и Драго Ђулић, По језику смо богат народ, Илустрована политика, 31.12.1994, стр. 8-9.

сасвим обичне у нашем савременом језику. И не само оне које ми сврставамо у групу „туђице“, него и оне које су наше, настале ту, на нашем језичком подручју. Додајмо уз ово да ми данас имамо подоста и рјечника у којима се даје рјечнички фонд једне струке (медицински, на примјер), или једнога дијалекатског подручја (лесковачког краја, на примјер). Када се све ово има на уму, слободно се данас може рећи да лексички фонд нашега језика може да се креће и до пола милиона ријечи. Друго је питање колико ту има ријечи које су заједничке свим говорницима нашега језика; колико их, опет, припада само једној професији или једном ужем говорном подручју. Али, а то је битно, када би се састављао рјечник у који би ушле све ријечи које *данас* живе на нашем језичком подручју, без обзира на њихово поријекло, њихов број би могао да се креће до пола милиона.

II

Поред оваквих рјечника, у којима се ријечи дају по азбучном или абecedном реду њихових саставних фонема (уп. код Вука: *a, aap, aba, абаија, абаја, абајлија, абање, абаџи, абаџија...*; односно у Скоковом рјечнику: *a, aba, abain, abaja, abarat, abdal, abdest, abeceda...*)², постоје данас и рјечници који нам нуде рјечничко благо једнога језика у обрнутом поретку саставних фонема појединих одредница. То су обратни, инверзивни, *à tergo*, рјечници.

За српскохрватски језик такав рјечник је саставио проф. др Јосип Матешкић³. Према подацима које нам даје Heinz Wiessemann, на почетку четвртог дијела тога рјечника, ту, у четири књиге, имамо 130.000 одредница (стр. V). Није искључено да је ова цифра само приближна стварном броју ријечи које нам даје овај рјечник. Наиме, према моме бројању, ту имамо 131.631 одредницу. Истина, а и то је за овакве рјечнике значајно, разноврсни су извори из којих је Матешкић користио лексички фонд⁴. Чињеница је да ту налазимо подоста ријечи које више не припадају живом лексичком фонду нашега језика. Поготово његове књижевне ријечи. Али, а то је за нас овдје битно, Матешкићев рјечник је први ове врсте на нашем језичком подручју, који нам нуди обрнути поредак ријечи, тј. који нам даје ријечи поредане према својој завршној фонemi.

У коме односу стоје ријечи тога рјечника према својим завршним фонемама показаше следеће бројке.

Ријечи са завршном фонемом -и ту имамо	34.335;
са завршном фонемом -а	26.271;
са завршном фонемом -е	14.063;
са завршном фонемом -н	11.619;

² Вук Стеф. Караџић, Српски рјечник, у Бечу 1852; Petar Skok, Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika, JAZU, Zagreb 1971–1973, три тома.

³ Josip Matešić, Rückläufiges Wörterbuch des Serbokroatischen, Otto Harrassowitz — Wiesbaden 1965–1967, четири књиге.

⁴ Матешкић, исто, књ. I, стр. VII.

са завршном фонемом -т	8.909;
са завршном фонемом -о	8.448;
са завршном фонемом -к	5.505;
са завршном фонемом -р	4.119;
са завршном фонемом -в	3.997;
са завршном фонемом -ц	2.736;
са завршном фонемом -м	1.770;
са завршном фонемом -ћ	1.047;
са завршном фонемом -с	1.053;
са завршном фонемом -д	1.038;
са завршном фонемом -л	1.005;
са завршном фонемом -ч	993;
са завршном фонемом -ј	850;
са завршном фонемом -ш	736;
са завршном фонемом -г	612;
са завршном фонемом -љ	509;
са завршном фонемом -з	482;
са завршном фонемом -п	403;
са завршном фонемом -х	268;
са завршном фонемом -б	233;
са завршном фонемом -ф	240;
са завршном фонемом -ж	161;
са завршном фонемом -њ	141;
са завршном фонемом -у	66;
са завршном фонемом -ђ	20;
са завршном фонемом -џ	12;

укупно 131.631

Ево састава неких од тих лексичких скупина:

Под фонемом *џ* у Матешиневој рјечнику налазимо ове лексеме, укључујући и фонему *џ*: *џ, хаџ, шаџ, мухџаџ, коџеџ, сџаџиџ, брџиџ, едџанџиџ, чџџиџ, џиџиџиџ, чџџиџиџ, доџ*, укупно 12 лексема. Све оне, као што видимо, припадају групи наших туђица, а већина ће се врло ријетко јавити данас, како у народном тако и у књижевном језику.

Ни одреднице са финалном фонемом *ћ* нису знатно бројније. Има их 20. То су: *ћ, чаћ, млаћ, цићјећ, срџјећ, глећ, слећ, смећ, свијетљосмећ, свећљосмећ, шаћносмећ, шамносмећ, свећ, жећ, рић, год — гоћ, воћ, бућ, смућ, шџућ*. И ту има ријечи које се врло ријетко, и у томе облику, јављају у савременом језику. Такве су: *сријећ, слећ, свећ, воћ*. Питање је, уз то, колико живи разлика између *свијетљосмећ* и *свећљосмећ*, односно између: *шаћносмећ* и *шамносмећ*, гдје се вриједности рефлекса старог вокала јат (џ) и акценатска компонента јављају као диференцијални знаци.

Под завршном фонемом -у овај рјечник нуди нам 66 лексичких јединица, међу којима има и таквих које су данас непознате у народним говорима, а и књижевном језику. Такве су: *мау*, *бау*, *бу*, *абу*, *маѠабу*, *зѠбу*, *цуцу*, *ћаћу*, *дулвѠду*, *нанду*, *кашѠху*, *балиху*, *бику*, *йглу*, *Ѡбзиму*, *дану*, *нашѠнѠну*, *гнѠ*, *квѠйу*, *карамѠру*, *бѠсу*, *йасѠарѠу*, *сѠу*, *грѠзу*. Свакако, све ове лексеме могао је нудити неки од извора којима се служио проф. Матешић при ексерпцији грађе за Рјечник, али оне више никако не чине активни фонд наших ријечи.

Све ово говори да би један обратни рјечник нашега језика, заснован на лексици савременог тренутка, макар била обухваћена цијела територија српскохрватског језика као члана јужнословенске породице језика, не би могао да има више од 100.000 лексичких јединица. Значи, могао би бити са мање ријечи од овога Матешићевог, а и он би корисно послужио својој на-мјени.

III

Ако упоредимо ове податке са онима које нам нуди Обратни рјечник македонског језика, доћи ћемо до различитих закључака.

Обратни рјечник македонског језика⁵ заснован је на лексичком фонду који даје тротомни рјечник савременог македонског језика у издању Института за македонски језик (Скопље 1961–1966). И, како нас обавјештава аутор Обратног рјечника македонског језика, тај рјечник „садржи скоро све заглавне речи РМЈ (које су одштапане масним словима), укључујући и оне из Допуне“ (из Предговора). Дакле, овај рјечник нуди савремени лексички фонд македонског језика. У томе рјечнику имамо 64.578 ријечи (в. на посљедњој страници, испод: Забелешки и допoлненија). А то је дупло мање од броја ријечи које нам нуди Матешићев рјечник. Истина, а и то је битно, и извори, који су послужили при прибирању лексичке грађе, нису им једнаки. Матешић је узимао и лексику коју нуде историјски извори, македонски рјечник се заснивао на лексици коју му нуди рјечник савременог македонског језика. А тај моменат никако није неважан за проблематику о којој је ријеч. Свака епоха, па и свака генерација, има нешто своје и у лексици. Да се у то увјеримо, понављам, нису потребна посебна истраживања. Довољно је да отворимо било коју књигу из прошлога вијека. Тамо ћемо наићи на повећи број ријечи које су нама, данас, или непознате или скоро непознате јер су изашле из употребе.

Ево какво стање налазимо у овоме рјечнику македонског језика:

са завршном фонемом -а	ту	има	20.286	одредница
са завршном фонемом -е	"	"	12.063	"
са завршном фонемом -и	"	"	7.561	"
са завршном фонемом -н	"	"	5.792	"
са завршном фонемом -т	"	"	4.415	"

⁵ Владимир Миличич, Обратен речник на македонскиот јазик. Скопје 1967.

са завршном фонемом -о	ту	има	2.974	одредница
са завршном фонемом -к	"	"	2.135	"
са завршном фонемом -р	"	"	1.638	"
са завршном фонемом -в	"	"	1.416	"
са завршном фонемом -м	"	"	635	"
са завршном фонемом -ц	"	"	633	"
са завршном фонемом -л	"	"	630	"
са завршном фонемом -ч	"	"	514	"
са завршном фонемом -с	"	"	330	"
са завршном фонемом -д	"	"	304	"
са завршном фонемом -г	"	"	203	"
са завршном фонемом -ј	"	"	202	"
са завршном фонемом -п	"	"	177	"
са завршном фонемом -з	"	"	172	"
са завршном фонемом -ш	"	"	168	"
са завршном фонемом -ж	"	"	125	"
са завршном фонемом -у	"	"	108	"
са завршном фонемом -ф	"	"	87	"
са завршном фонемом -б	"	"	73	"
са завршном фонемом -х	"	"	38	"
са завршном фонемом -к'	"	"	19	"
са завршном фонемом -љ	"	"	14	"
са завршном фонемом -њ	"	"	5	"
са завршном фонемом -г'	"	"	3	"
са завршном фонемом -џ	"	"	1	"

Како се и из наведених података може закључити, најмање је ријечи са завршном фонемом -и -1 (*арџ*), са завршном фонемом -г' -3 (*глег', цег', њуг'*), са завршном фонемом -њ -5 (*лакањ, шамџањ, сињ, коњ, њроњ*), са завршном фонемом -љ -14 (*деџаљ, синамбељ, кељ, хмељ, џељ, џорџфељ, биљбиљ, зембиљ, водвиљ, катџиљ, фиџиљ, џеџиљ, џрандафиљ, буљбуљ*), са завршном фонемом -к' -19 (*бамбак', бубак', сџанак', џоџак', мусџак', џрек', Божик', мок', надмок', немок', џремок', семок', џомок', нок', среднок', среденок', џолнок', џрекунок', врук'*), са завршном фонемом -х -38 (*ах, дах, џлах, шарлах, алманах, монах, амфибрах, крах, џрах, фах, шах, џадишах, ех, џлех, усџех, неусџех, џех, шех, их, дих, џридик, џеџих, џџрих, џлх, сџих, дисџих, џри-сџих, акросџих, џолусџих, ох, меџох, егзарх, џаџриџарх, монарх, дух, воздух, слух, евнух*).

И ови примјери нам показују колико и у македонском језику имамо туђица које завршавају на наведене фонеме. То, добрим дијелом, вриједи и за наш језик.

Међу одредницама које у македонском језику имају завршну фонему -у, ту је дато 108 ријечи, подоста их припада или групи туђица или дијалекатском лексичком фонду.

Да укажем још и на овај податак. У укупном износу македонски обратни рјечник нуди нам, како стоји на претпоследњој страници Рјечника, 64.578 ријечи. Тај број се не слаже са збиром који нам нуде наведене цифре у азбучном попису, а то је због тога што у овоме Рјечнику има подоста ријечи са више значења, што се у овоме рјечнику исказује бројком испред иницијалне фонеме (уп. ²жаба, ³срек'а и сл.).

IV

У овоме прилогу посебна пажња биће посвећена ријечима које се у нашем језику завршавају на -еж. Њихов број није велик. То ће показати и бројке које слиједи. За нас су овдје од интереса и питања везана за значење, поријекло и акценат тих ријечи. Али, прије приступа тој проблематици, да укажемо и на сљедеће. У Матешиневом рјечнику одредница на -ж, укључујући ту и основну фонему ж, има 161. Од тога броја на -аж их има 23, на -еж 75, на -иж 29, на -нж 6, на -ож 4, на -рж 12, на -уж 11. Матешинев подаци показују да је међу ријечима са завршним звучним констриктивом -ж подоста оних које смо ми примили из неког страног језика. Тако, на примјер, међу ријечима на -аж имамо: *багаж, грилаж, колаж, ѿираж, вираж, фураж, кураж*; међу ријечима на -иж имамо: *калиж, оближ, камиж, карниж, корниж*; на -нж: *оранж, шанж, лонж*; на -рж: *шарж, серж, шерж*; на -уж: *руж*.

Одредница на -еж, како је већ речено, у овоме рјечнику има 75. Највише их припада групи изведеница наставком -еж (типа: *глад — гладеж, млад — младеж, давити — давеж*).

Да би се добила што цјеловитија слика о заступљености одредница на -еж у нашем језику, указаћу и на њихову употребу у неким познатијим рјечницима српскохрватског језика, и то у Вуковом Српском рјечнику из 1852; у Речнику српскохрватскога књижевног језика, који је издала Матица српска из Новог Сада, у Речнику српскохрватског књижевног и народног језика, који издаје САНУ, закључно са ријечју *недошроу*, XIV књига; Рјечнику хрватског или српскога језика који је издала Југославенска академија знаности и умјетности из Загреба и у Матешиневом обратном рјечнику нашега језика. Уз те одреднице навешћу и неки примјер, из мога лексичког фонда, а за који нисам нашао потврде у наведеним изворима.

одредница	Вук	Матица	САНУ	РЈАЗУ	Матешин
баздеж	—	—	+	—	—
барез	—	+	+	—	+
барез	—		+	—	+
беж	—	—	+	—	+

одредница	Вук	Матица	САНУ	РЈАЗУ	Матешић
бодеж	+	+	+	+	+
бридеж	—	+	+	—	+
брондеж	—	—	+	—	—
буреж	—	—	+	+	+
вадеж	—			—	—
вареж	—	—	+	—	—
Вележ	—	—	+	+	—
ветеж	—	—	+	+	—
вреж/вријеж	—	—	+	+	—
вртеж	—	+	+	+	+
габеж	—	—	+	—	+
гавеж	—	—	+	+	—
гадеж	—	+	+	—	—
галеж	—	—	+	—	—
гареж	—	+	+	+	+
гладеж	—	+	+	+	+
гњавеж	—	+	+	+	—
гњилеж	—	+	+	+	+
годеж	—	—	+	—	—
грабеж	+	+	+	+	+
градеж	—	—	+	+	—
гратакеж	—	—	—	+	+
грбеж	—	—	+	—	+
грмеж	—	+	+	—	—
гулеж	—	—	+	+	—
давеж (мој примјер)	—	—	—	—	—
дереж	+	+	+	+	+
дивљеж	—	—	+	—	—
дрмеж	+	+	+	+	+
					(дријеж)
дрлеж	—	—	+	—	—
дрмеж	—	+	+	—	+
дробеж	—	+	+	—	—

одредница	Вук	Матица	САНУ	РЈАЗУ	Матешић
дрпеж (мој примјер)	—	—	—	—	—
живеж	—	+	+	+	+
јадеж	—	—	+	+	—
јанеж	—	—	+	—	+
јеж	+	+	+	+	+
јемљеж	—	—	+	+	—
калеж	+	+	+	+	+
каљеж	—	—	+	+	—
капеж	—	—	—	+	+
кареж	—	+	+	+	—
квареж	—	+	+	+	+
китеж	—	—	+	—	—
клапеж	—	—	+	—	—
клатеж	—	+	+	+	+
климеж	—	+	+	—	—
колеж	—	+	+	—	—
кортеж	—	—	+	—	+
котеж	—	—	+	—	+
кралијеж		+	+	—	—
краљеж	—	+	+	—	—
кратеж	—	—	+	+	—
крбеж	—	—	+	—	—
кривеж	—	—	+	—	—
крлеж	—	—	—	—	—
крљеж	—	—	+	—	+
крњеж	—	—	+	—	—
крпеж	+	+	+	+	+
кртеж	—	+	+	+	—
Крупеж	—	—	+	—	—
крупнеж (супротно од ситнеж, мој примјер)	—	—	—	—	—
кукеж	—	—	+	+	—

одредница	Вук	Матица	САНУ	РЈАЗУ	Матешић
кукуњеж	—	—	+	—	—
куреж	—	—	+	—	—
кутолеж	—	—	+	— (кутолежа)	—
лавез	+	+	+	+	+
ладолеж	+	+	+	—	+
леж	—	—	+	+	—
лемеж	— (лемеш)	+	+	— (ломеш)	—
Липеж	—	—	+	—	—
лудеж	—	+	+	+	+
лупеж	+	+	+	+	+
љутеж	—	—	+	+	—
мадеж	+	+	+	+	+
мајеж	—	—	+	—	—
малеж	—	—	+	—	—
маљеж	—	—	—	—	—
манеж	—	+	+	—	+
мањеж	—	+	+	—	+
матеж	—	—	+	—	—
медеж	—	—	—	—	+
метеж	+	+	+	+	+
младеж	+	+	+	+	+
млађеж	+	+	+	+	+
модеж	—	—	+	—	—
мравез	—	—	+	—	—
мрвеж	—	+	+	—	—
мртвеж	—	+	+	+	+
мутеж	+	+	+	+	+
мутљеж	—	—	+	—	—
мутнеж	—	+	+	—	—
надеж	—	—	+	—	—
належ	—	—	+	—	—
наљеж	—	—	+	+	—
падеж	(Падеж) +	+		+	+

одредница	Вук	Матица	САНУ	РЈАЗУ	Матешић
палеж	+	+		+	+
пилеж	+	+		+	+
плавеж	—	—		—	+
платеж	—	+		+	+
плетеж	—	+		+	—
прдеж	+	+		+	+
пуклеж	—	—		+	+
пукнеж	—	—		+	+
рибеж	+	+		+	+
родеж	—	+		+	+
рубеж	—	+		+	+
рудеж	—	+		+	+
свеж/свјеж	—	+		+	+
сврбеж	—	+		+	+
ситнеж	+	+		+	+
слабеж	—	—		+	+
смакнеж	—	—		+	+
смрдеж	—	+		+	+
спавеж	—	+		+	+
спреж	+	+		+	+
срамеж	+	+		+	+
стријеж	—	+		+	+
сталеж	+	+		+	+
стареж	+	+		+	+
стреж/ стријеж	—	+		+	+
стремеж (мој примјер)	—	—		—	—
тањеж (мој примјер)	—	—		—	—
трпеж	+	+		+	+
трулеж/ трухлеж	+	+		—	+
фалеж (мој примјер)	—	—		—	—

одредница	Вук	Матица	САНУ	РЈАЗУ	Матешин
хладолеж /ладолеж	+	+		+	+
цвилеж	—	+		—	—
цврчеж	—	+		+	+
цртеж	—	+		+	+
чамеж	—	+		—	—
шиљеж	+	+		+	+
укупно	29	71	88	72	75

Као што видимо, број одредница на *-еж* у српскохрватском језику није велик, то, чак, и са уважавањем могућности да је неки примјер и превиђен, иако се настојало да до тога превида не дође. Чињеница је, исто тако, да нам највише потврда даје Речник САНУ. Свакако, тај број ће се знатно повећати када Речник у цјелини буде одштампан. Додајмо, уз ово, да су све наше изведене ријечи на *-еж* именице; а са нашега списка само двије припадају придјевским ријечима: *свјеж/свеж*, посућеница из чешкога или рускога, и, евентуално, *беж* (фр. beige), мада се та ријеч јавља као непромјенљива.

V

Када је у питању поријекло именица на *-еж*, може се рећи да се ту могу издвојити четири засебне скупине, и то: а) ријечи које исконски припадају нашем лексичком фонду, а нису изведене наставком *-еж*; б) ријечи које су изведене од именица, придјева и глагола и наставка *-еж*; в) ријечи које смо ми преузели из неког страног језика и г) ријечи чије је поријекло несигурно. Ево потврда за све те скупине:

а) Ријечи које исконски припадају нашем лексичком фонду:

вреж/вријеж. Уз овај облик, можда и чешће, јавља се и облик на *-а* : *врежа/вријежа*. Скок констатује да се налази „samo u hrv.-srg.“ и да Миклошич ову ријеч доводи у везу са литав. *viškštis* „steifes, starkes Kraut von Bohnen ...“, а ту би се могла огледати и метатеза ликвида, „praslav. *verg-ja“, уп. лат. *virga*;

јеж. То је „baltoslav., sveslav. i praslav. (*ežь)“;

лемеж, старослов. *лемешь*. Налази се и у неким другим слов. језицима, на *-еш*. Код нас би могла бити у питању замјена суфикса *-еш* суфиксом *-еж*, уп. *среш* : *среж* и сл.

леж, лежај;

сїреж = спрега, од *spreg* + јь;

сїреж, врста траве, *helleborus*. РЈАЗУ упућује на Вуково *сїрез*, а може се јавити и са завршним безвучним *-ш* : *сїреш*;

среж/сријеж „isto što sriješ“ = мраз, иње. У старослов. *срешь* (РЈАЗУ).

сѝреж/сѝријеж, „isto što striješ, srijеš“, талог од вина или чега другога;

сѝреж/сѝријеж, „vrsta male ptice/carić, kraljić, poroć Zaunköning“. Јавља се и икавски лик: *сѝриж*;

Ове именице, дакле, припадају нашем лексичком фонду, а нису настале додавањем наставка *-еж* на основу неке друге ријечи, као *бодеж*, *ѝлавеж*, *љуѝеж* и сл.

б) Међу ријечима које су изведене наставком *-еж* разликујемо оне које су настале од именица, придјева и глагола.

Међу одредницама изведеним наставком *-еж* од именица налазимо сљедеће:

гадеж (гад), *гареж* (гар), *гладеж* (глад), *дрлеж* (дрљотина, сточна храна или слично, слабог квалитета), *јадеж* (јад), *кукеж* (кука), *медеж* (мед?), *мравеж* (мрав), *муѝвеж* (мутљаг), *ѝлеж* (пиле), *срамеж* (срам);

од придјева имамо изведенице на *-еж*: *вѝеж* (вехдо, старо), *гњилеж* (гњило), *дивљеж* (дивље), *краѝеж* (кратка пушка, скраћеница), *круѝнеж* (крупно, супротно од ситнеж), *љуѝеж* (љуѝ), *малеж* (малобројно, мали број, маленкост), *младеж* (млад), *мрѝвеж* (мртав), *муѝвеж* (мутан, иако може бити и од мутљаг, в.), *ѝлавеж* (плав), *сиѝнеж* (ситно), *слабеж* (слаб), *сѝа_нреж* (стар), *ѝањеж* (танак), *ѝрулеж/ѝрухлеж* (труо/трухо);

најбројније су изведенице на *-еж* са глаголом у основи. Ту имамо:

бодеж (бости), *бридеж* (бридјети/бридети), *вадеж* (вадити), *вареж* (варити), *врѝеж* (вртјети/вртети), *габеж* (габити се), *гадеж* (гадити се, иако може бити и од гад, в.), *гња_веж* (гњавити, dosaђивати), *годеж* (годити се, погађати се), *грабеж* (грабити), *грбеж* (грбити се), *грмеж* (грмјети/грмети), *гулеж* (гулити), *давеж* (давити, dosaђивати), *дрмеж* (дријемати/дремати), *дрмеж* (дрмати, трести), *дробеж* (дробити), *дрѝеж* (дрпати), *живеж* (живјети/живети), *каѝеж* (капати), *кареж* (карати), *квареж* (кварити), *киѝеж* (китити), *клаѝеж* (клапити, сањати), *клаѝеж* (клатити се), *климеж* (климати), *краѝеж* (кратити, иако може бити и од кратак, в. тамо), *кривеж* (кривити), *крњеж* (крњити), *крѝеж* (крпити), *крѝеж* (правити неред, кртити), *куѝолеж* (лежати у куту), *лавеж* (лајати, исп. код Скока „Апстрактум на *-еж лавеж* показује в мјесто *ј* од **лајеж*, које није нигдје потврђено“), *ладолеж/хладолеж* (лежати у хладу), *луѝеж* (лупити, Скок, s. v.), *мајеж* (мајати се, замајавати се), *меѝеж* (мести), *мрвеж* (мрвити), *муѝеж* (мутити), *муѝвеж* (мутити), *муѝнеж* (мутити), *надеж* (надати се), *належ* (наићи, нађећи), *наѝеж* (наићи, нађећи), *ѝалеж* (палити), *ѝлаѝеж* (платити), *ѝлеѝеж* (плести), *ѝрдеж* (прдјети/прдети), *ѝклеж* (пући, пукнути), *ѝкнеж* (пући, пукнути), *рибеж* (рибати), *родеж* (родити), *рубеж* (рубити), *рудеж* (рудјети/рудети), *сврабеж* (сврбјети, сврбети, иако може и од именице свраб), *смакнеж* (смаћи, смакнути), *смрдеж* (смрдјети/смрдети), *сѝавеж* (спавати), *срамеж* (срамити се), *сѝалеж* (стати, Скок, s. v.), *сѝремеж* (стремити), *ѝрѝеж* (трпјети/трпети), *фалеж* (фалити се, хвалити се), *цивележ* (цивљети/цивлети), *цврчеж* (цврчати), *црѝеж* (цртати), *чамеж* (чамити).

Наравно, оvdје су могуће и замјене основа: придјев — глагол, глагол — именица. Битно је да све наведене ријечи имају видљиву основу и творбени наставак. Значење им је, како ће се ниже видјети, неједнако, али је увијек везано за основну ријеч.

Напомињем да је овакав начин грађења именица на -еж у македонском језику доста продуктиван. У Миличихевом рјечнику налазимо ове именице на -еж, са глаголом у основи: лаеж, грабеж, слабеж, погибеж, бавеж, давеж, главеж, врвеж, готвеж, пужеж, вадеж, јадеж, кадеж, надеж, ненадеж, одненадеж, градеж, крадеж, бодеж, годеж, смрдеж, прдеж, срдеж, палеж, сталеж, дележ, прилеж, мамеж, срамеж, дремеж, стремеж, токмеж, грмеж, манеж, гинеж, бакнеж, текнеж, скокнеж, полнеж, сомнеж, трепнеж, копнеж, трпнеж, врнеж, матнеж, татнеж, гноеж, кроеж, строеж, апеж, лепеж, кипеж, крпеж, трпеж, гореж, напреж, кастреж, косеж, матеж, цветеж, летеж, метеж, гнетеж, ламтеж, пламтеж, глотеж, вртеж, водовртеж, цртеж, растеж, листеж, цутеж.

Именице овога начина творбе знатно су рјеђе у руском језику. У обратном рјечнику тога језика имамо ове ријечи на -ѐж : грабѐж, долбѐж, свербѐж, правѐж, падѐж, галдѐж, делѐж, скулѐж, крепѐж, терпѐж, невтерпѐж, нетерпѐж, зубрѐж, платѐж, неплатѐж, картѐж, чертѐж, кутѐж. У ову скупину ишла би и ријеч мјатѐж, која у овоме рјечнику, ни иначе, нема -ѐж него -еж, што се објашњава историјским разлозима.⁶

в) Ријечи страног поријекла на -еж на наведеном списку су ове: *ба-реж* (фр. *bagèe* — врста лаке тканине), *беж* (фр. *beige*, жутосив), *буреж* (ако је у вези са бугар, што је Даничић доводио у везу са румунским *buric*, Скок s. v. *bugag*), *грашакеж* (тал. *grattacacio* — треница, ренде), *дереж* (мађ. *deres*, клупа на коју су „лијегали осуђенике на батине“, Клаић), *kalež* (лат. *calix*, преко млет. *salese*, врста чаше која се употребљава „у богослужју у католика“, Клаић), *колеж* (фр. *collège*), *корџеж* (фр. *cortège*), *коџеж* (енгл. *cottage*, колиба, кућица, вила, љетниковац, Клаић), *манеж* (фр. *manège*, школа јахања), *мањеж* = *манеж*, *медеж* (ако није у вези са мед, могло би бити у питању медежија — медицина), *модеж* — ситна риба (Скок каже да се основа *мод-* „упоређује ... са лат. *madeo* ...“ „шљива“, што би говорило да је у питању наша ријеч и да је придјев модар „већ у праславенском добио значење „плав, сињи“), *свјеж/свеж* (посуђеница из чешког — *sveží* или рускога језика *свежий*, да би се замијенио „талијанизам или германизам *фришак*“, Скок), *шиљеж* (по Скоку, у питању је „предславенска ријеч арбанаског подријетла, настала у средњовјековним арбанаским катунима“), гдје се крајње -еж осјећало као наш наставак за обиљежавање апстрактних именица, као *младеж*.

г) Посебну скупину међу одредницама на -еж, са нашега списка, чине оне ријечи чије поријекло није потпуно јасно. То су ове именице:

⁶ Обратный словарь русского языка, издање „Советская Энциклопедия“, Москва 1974, стр. 198.

Вележ, ф планина у Херцеговини. Од већине именица на *-еж* ова се разликује дужином вокала *-е* у наставку и припадношћу само именицама ж. р. на консонант: *Вележ* — *Вележи*⁷ (наравно, у крају гдје се налази ова планина);

гавеж, гамад, црви, бубе. Безлај има: *гâбез, гâбеж, гâвек* „*Symphytum, Cynoglossum, Archusa, Brunella*“, са потврдама и из других слов. језика;

галеж, гачац „птица црно сјајна“. Безлај има *galic*, што се доводи у везу са нашим *гао, гала* „умазан, нечист“; уп. наше: *галоња, црни во*. Могуће је и овдје претпоставити у основи придјев *гал* — црн;

јанеж, коморач. Безлај има *janež* „*Pimpinella anisum, Anethum, Foeniculum*“, лат. *anisum, anesum*;

краљеж, врста накита, ако није од *краљеш/кралијеш* са *-еж* мј. *-еш*; *крбеж/грбеж*, врста народног веза. Безлај има *грбеж*, s. v. *грба*, али су им значења различита;

крлеж/крљеж, крпељ, шумски цвијет;

кукуњеж, врста траве;

куреж, „вејавица у Истри“;

маишеж, „каријес“, „матеж зуба“;

VI

Значење одредница на *-еж* доста је неуједначено. Прво, ту имамо наше исконске ријечи са различитим значењем; друго ту имамо скупину туђица чија је семантичка компонента, такође, неједнака. То вриједи и за именице чије је поријекло „тамно“. Највећи број је изведеница на *-еж*, а и њихова семантичка компонента се креће од апстрактних именица (*гъâвеж, гълеж*) преко средстава којима се врши радња глагола у основи (*бôдеж, рѣбеж*), до носиоца особине придјева или глагола у основи (*гладѣж* = који је стално гладан, *кукеж* = који има кукасте рокове, *хладолѣж* = који лежи у хладу) или резултата вршења радње основног глагола (*палѣж* = што је паљено, што је изгорјело, *сѣишеж* = што је уситњено, *крѣеж* = што је крпљено). Свакако, у скупини именица на *-еж*, која је овдје наведена, наћи ће се и другачије семантичке нијансе, али, све су оне везане за ријеч у основи. То јест, семантичка основа и све изведенице исказују само неку нијансу тога основног значења.

У вези са свом овом проблематиком да укажем и на сљедеће. П. Скок, у етимолошком рјечнику, s. v. *-еж*, уз констатацију да је у питању „свеславенски и праславенски“ суфикс, додаје да је „данас непродуктиван“. Чини ми се да је овакав суд мало уопштен. Јесте, наставак *-еж* није продуктиван као, рецимо, *-ач* или *-ица*, али, ипак, он је још увијек наставак који се користи при творби нових ријечи (уп. и ријечи које су овдје наведене, а којих нема у коришћеним изворима.⁸ Таквих ријечи, сигурно, има још). Значи,

⁷ Исп. код мене: Микротопонимија Подвележја, АНУБиХ, Сарајево 1990, стр. 161–162.

⁸ Поред Вуковог рјечника, в. напомену 2, за овај рад су коришћени још ови рјечници: Речник српскохрватског књижевног језика, Матица српска Нови Сад, шест књига: Речник

наставак *-еж* није потпуно мртав, иако није ни у групи оних изразито продуктивних наставка.

VII

Акцентска компонента одредница на *-еж*, такође, није уједначена. И ту разликујемо неизведене и изведене ријечи. Наравно, посебан акценат могу имати туђице. Именице изведене наставком *-еж* имају, по правилу, устаљен дугоузлазни акценат на иницијалном слогу: *гáреж*, *гláдеж*, *гња́веж*, *гњи́леж*, *гра́деж*, *гу́леж*, *жѝ́веж*, *кла́шеж*, *кра́шеж*, *крѝеж*, *ла́веж*, *лу́деж*, *мláдеж*, *ме́шеж*, *му́шеж*, *и́леж*, *ри́беж*, *ро́деж*, *си́и-неж*, *си́áвеж*, *си́áреж*, *си́áлеж* ... Истина, у нашим рјечницима могу се јавити и другачији акценти. Тако, рецимо, Вук има: *бòдеж*, pleuritis, против-сли. Постоји данас и *бòдеж*, средство за бољење, нож. Таквих примјера може бити још, али, понављам, тенденција је да све изведенице на *-еж* имају данас уједначен акценат, дугоузлазни на иницијалном слогу. Наравно, ријеч је о нашем стандардном језику, а и говорима његове уже основице.

VIII

У свим нашим рјечницима, па и граматикама, указује се да именице на *-еж* могу имати оба рода, било да имају само женски род (*мláдеж*, *Вѝлѝж*), само мушки род (*дрѝмеж*, *грмеж*, *ла́веж*) или оба рода (*гláдеж*, *дрòбеж*, *квáреж*). Ипак, могло би се рећи, данас све више преовлађује мушки род код ових именица (уп. *гláдеж* — *гláдежа*, *гњи́леж* — *гњи́лежа*, *си́и-неж* — *си́и-нежа*, *гáреж* — *гáрежа*, *и́леж* — *и́лежа*). А као топоними *Пáлеж* и *Пáдеж* припадају само именицама м. рода.

Резюме

Асим Пецо

СУЩЕСТВИТЕЛЬНЫЕ НА *-ЕЖ* В НАШЕМ ЯЗЫКЕ

В статье указывается на категорию существительных, которые в сербохорватском языке оканчиваются звукосочетанием *-еж*. Среди этих слов чаще всего являются производные существительные, образованные или от существительных, или от прилагательных, или от глаголов. Самыми многочисленными являются существительные, произведенные от глаголов, типа *бодеж* (бости), *вареж* (варити), *си́авеж* (спавати). Указывается и на значение и на ударение данных существительных.

српскохрватског књижевног и народног језика, САНУ, Београд (четрнаест књига) и Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika, JAZU, Загреб (двадесет и четири књиге); исп. и М. Стевановић, Савремени српскохрватски језик. Научно дело, Београд, књ. I, 1964, стр. 481–482.